

Trieszt másképpen

A kávéházak és a kávé

Trieszt híres a kávéiról és a kávéházairól. Az olasz nyelvben mindkettőt ugyanazzal a szóval fejezzük ki: *caffè*. A belvárosban sétálva egy átlagosan kíváncsi ember is ki tudja próbálni az egyiket is és a másikat is. Aminek talán egy még jelentősebb nyelvi következménye van: a kávénak és a kávéháznak is egyaránt különleges kapcsolata van a nyelvvel (ezen a beszélt nyelvet értem, nem az ízlelőbimbókat). Kezdjük a másodikkal: a történelmi kávéházakkal.¹

Ott van a *Caffè Tommaseo*, a *Caffè Stella Polare*, a *Caffè degli Specchi*, a *Caffè Tergesteo* és mindenekelőtt a *Caffè San Marco*.² A nyelv irodalmi alakjában hatolt be ezekbe a terekbe, csendesesen, mellőzve a lármát, a Triesztben élő legfontosabb írók vitáin és beszélgetésein keresztül. Italo Svevo, a Stuparich testvérek, Virgilio Giotti, Umberto Saba, Scipio Slataper, Quarantotti Gambini, Bobi Bazlen és egy bizonyos James Joyce beszélgetett, evett és ivott ezeknél az asztaloknál. Nem mindig mindenki együtt – nem is merek arra a viharra gondolni, ami akkor keletkezett volna, ha az összes elme együtt van –, hanem csak kisebb-nagyobb, mégis jelentős csoportosulásokban, amelyek más európai szellemi körökkel (a bécsivel vagy a párizsival) is simán felvehették volna a versenyt.

A *Giardino Pubblico* híres mellszobraitól pár lépésre található a *Caffè San Marco*, az a hely, amelyiknek a berendezése leginkább ellen tudott állni az egymást váltó üzletvezetők esztétikai újításainak. A nagy falitükrök, a márvány- és öntöttvas asztalok, a sötét fából készült pult a kávéház 1914-es kinyitása óta semmit nem változtak. A tervező Marco Lovrinovich volt, aki, mint sok isztriai olasz, érzelmileg erősen kötődött a *Serenissimához*, azaz a Velencei Köztársasághoz. Azt az atmoszférát, amit odabenn lehet érezni, a sakkjátékosokat, a fakeretre

Mauro Covacich 1965-ben született, filozófiát tanult a trieszti egyetemen. Első regénye 1993-ban jelent meg, poétikájának egyik jellemző motívuma a személyes identitás keresése. Munkatársa a *Corriere della Serának*, *Safari* címmel rádiójátékot készített a boszniai háborúról. *Trieste sottosopra* (Trieszt másképpen) című, 2006-ban megjelent kötetében tizenöt esszében mutatja be Trieszt sokszínűségét. A könyv két másik részlete a *Jelenkor* 2021. decemberi, illetve 2023. januári számában olvasható (A szerk.).

¹ A történelmi kávéházakat könnyen fel lehet ismerni, mert nem tesznek semmit azért, hogy történelmiségükkel kérkedjenek. A turizmus újabb hullámával, amikor felfedezik a múlt nagy embereit, számos olyan hely nyílt, amely sok-sok jellel, cégérrel, felirattal, közép-európai irodalmi hangulatot felidéző berendezéssel jószerével a szokásos hétköznapi koordinátákat mutatja a múlt századból. Ne vegyék nagyon komolyan azokat a helyeket, amelyek írók nevét viselik.

² Nem szabad kihagyni az immár bezárt *Caffè Tergestét*: „vagánylebuj, hol egykor elhibázott / élttem úgy fájt, ma már szívből szeretlek... / S összehozod az olaszt és a szlávot / éjjel, mélyén a biliárd-teremnek” (Umberto Saba, ford. Rónai Mihály András).

rögzített újságok olvasóit, az egyetemistákat, akik latin szövegeket fordítanak, mindazt, ami történik – de különösen, és ez a szép benne, azt is, ami nem történik a hely előkelően tétlen óráiban –, már örök érvényű módon megírta Claudio Magris a *Kisvilágok* című könyvében, amihez valóban nem lehet mit hozzátenni. Az egyetlen valamennyire hasznos megjegyzés esetleg a hely jelenlegi irányítására vonatkozhatna.

A San Marcóban is a retro benyomás és a dísz tárgyakon, réz- és különféle csillárokon található végtelen számú velencei oroszlán-ábrázolás ellenére Sissi kérkedik a piercingjével... A zongoraterem továbbra is irodalmi találkozók helyszíne, hacsak nincs „kupaszerda”, amikor a nyelv mestereinek át kell adniuk a helyüket a futballrajongóknak (akik amúgy a fogyasztásban is érdekeltőbb törzsvendégek), valamint az óriásképernyőnek és a Bajnokok Ligájának.

Mindazonáltal a fogyasztásban – és különösen a kávéfogyasztásban – a nyelv nagyon fontos szerepet játszik. Hagyjuk most az irodalmat, és menjünk be egy kávékimérésbe. A kikötőjének is köszönhetően Trieszt mindig is a kávé egyik fővárosa volt. Ez azt jelenti, hogy a trieszti eszpresszó a minősége és a hozzá kapcsolódó rítus miatt bátran versenyre kelhet nápolyi változatával. Ugyanezt vallja a kóstolás világbajnoka, Fabiana Pozzar is, akivel volt alkalmam egyszer találkozni egy televízióműsorban – tudom, furcsa, hogy létezik a kóstolók nemzetközi szövetsége, amely világszerte tornákat rendez, selejtezőkkel, döntőkkel, díjakkal, érmekkel –, nos, Fabiana Pozzar szerint a kávékimérések itt nagyon magas színvonalúak. Ellenőrzött hőmérséklet az egyes víztelenítő, oxidáló és pörkölő eljárásoknál. Nagy gondossággal kiválasztott termékek, az ízek tudós kutatása satöbbi, satöbbi (nem tudom felidézni a beszélgetés összes részletét, emlékszem a hölgy lelkesedésére, ami egyébként érthető, mivel ő az ágazat egyik cégeinek igazgatója).

A lényeg azonban nem annyira a trieszti kávékeverék finomsága, hanem inkább azok a különféle módozatok, ahogyan ebben a városban valaki kávé tud rendelni. Úgy tűnik, hogy az ízlés ilyen széles választéka a fantáziának megannyi titkos útjain hat vissza a rendelésekre. Nos, például a normál kávé, vagyis azt, amit úgy rendelünk, hogy „kérek egy kávé”, itt feketének hívják. De ez még semmi: a „kávé” helyett elég azt mondani, hogy „kérek egy feketét”, és rendben is van. Ha azonban egy caffè macchiátót szeretnének, akkor egy cappuccinót kell kérniük, mert ha egy caffè macchiátót kérnek, akkor egy kávé érkezik és mellette külön egy kis tejszíntőben hideg tej. Miközben az, amit egész Olaszországban, de most már az egész világon cappuccinónak hívnak, itt gyakorlatilag nem létezik, hacsak nem valami tejeskávészerű ital (de tejhab nélkül) latte macchiátóként. Viszont van cappuccino pohárban (caffè macchiato a csészénél egy kicsivel nagyobb pohárban) és a gocciato (kávé egy csepp tejhabbal), mindkettő természetesen, ahogyan az összes típus is, kapható rövid, hosszú, dupla, koffeinmentes és alkohollal ízesített formában. Aki először érkezik Triesztbe, annak ez jobban kifejezi a város anomáliáját, mint minden más magyarázat. De gondolom, hogy nem kerüli el a figyelmüket a sokféleség szimbolikus értéke sem: bármilyen forgalmas időszakban, sőt, a legzsúfoltabb bárókban is, az önök kávéja megérdemli, hogy személyre szabott legyen. Önöknek – talán kissé bizzar ez a fajta jog, amit amúgy egy másik északolasz városban senki nem merne elvárni – jo-

guk van ahhoz, hogy olyan kávét kérjenek, amelyet akarnak. A barista pedig készségesen eleget fog tenni a kívánságuknak, ezt garantálom. Oda fogja kiáltani a rendelést annak, aki a kávégep előtt áll, és hangjában kicsit érezzük a kérést, a rövidítések micsoda skáláját képes ő alkalmazni. Ezek a rövidítések a szemünk előtt képződnek és pontosságukat illetően is a tőzsde bukmékereinek nyelvi virtuozitására emlékeztetnek. Alighogy a blokk a pultra kerül, a fekete, a gocciato és a koffeinmentes cappuccino pohárban egyetlen „feketegocciamentescappohár”-ra válik, és a kávégepnél álló fickó képes lesz beilleszteni az üzenetet a számos mentálisan rögzített, egymásra hajigált cédulatömeg (a *sonon lévő* rendelések) végére, és a kollégája cifrázott kiáltását néhány pillanat alatt gőzölgő csészékké varázsolni.

Régen a tévében látható volt egy reklám, amelynek a legfőbb mondanivalója az volt, hogy „a kávé az élet íze”. A reklám rossz volt, de igazságot mondott ki, nem abban az értelemben, hogy koffein nélkül a napok üresek és színtelenek, hanem abban, hogy mindannyiunknak jogunk van ahhoz a pillanatnyi örömhöz, amelyben állhatatosan hiszünk. Olyan árnyalat ez, amely azt a különleges minőségű hangolódást emeli ki, ahogyan egy trieszti szembenéz a létezéssel. Annak az öröme az, hogy ugyanazt a dolgot négy különböző néven nevezik, és tudják úgy fogyasztani a kávét, mintha éppen nekik szedték, szállították, pörkölték és őrlték volna, és úgy kortyolják – akárcsak egy született nápolyi, és mint Jim Jarmusch rövid remekművében, a *Kávé és cigarettában* Tom Waits –, hogy most, éppen most az élet maga van ott a csészéjünkben, a többit majd meglátjuk.

Szóval a magaskultúra és a köznyelv. Kávéházak nagybetűvel és kávé kisbetűvel. A kávéházakban alapított művészeti lapok, és mindenféle invenciók és szójátékok szerint felszolgált kávék. Természetesen az a benyomásunk, hogy a barista mentális hajlékonysága és a hely irodalmi csillagzata egy tőről fakad, olyannyira, hogy végül egy kérdésünk marad: Trieszt azért az írók városa, mert itt nagy tehetséggel játszanak a dolgok – és a kávé – nevével, vagy azért játszanak a dolgok nevével, mert az írók városában vagyunk?

A San Sabba Rizsmalom. Látogatás egy krematóriumban.

A tízes busz néhány száz méterig közelíti meg a sebhelyet. A negyedet San Sabbának nevezik – a végzetszerű nevek megszokott csúfondáros mágiája ez. Ott füstölög az acélgyár és a többi gyár kéménye a háttérben. Ott van a bérházakat övező hosszú fal. Az új stadion narancssárga szerkezete szinte betölti az eget. Egy parkoló, ahol a néha erre járó vándorcirkusz felveri a sátrát. És a város peremének megszokott, szürke alakzatai, a perifériák szegényesen kivitelezett építményei, amelyeket mintha azért terveztek volna oda, hogy álcázzák a sebhelyet. A legközelebbi megállóhely a Familia áruház, mellette a számozott áruszállító beállók és a halszállás parkolóban álló autók. Ahogy leszállunk, egy óriási tölgyfával találjuk szemben magunkat, a tövében papír hulladék és kutyaszar, de odafönt a teteje szabad és fenséges, ahogyan a lombkoronája, akár egy léghajó, ráborul a környező alacsony házakra. Balra a bingóterem van, jobbra a Muscle Gym edzőterem és az Idra fürdőszoba-felszerelés bolt, egyiknek sincs sem kirakata, sem ablaka.

Minden módon megpróbálták elrejtteni hasonló csúnyaságokkal, de a sebhely nem hagyja magát megfélemlíteni. Ott magasodik az utca fölött, a vörös téglával és a betonfolyosó ragyogó, befalazhatatlan kapujával. A sebhely emlékművé alakítása, ez a gondolat volt az, amely a San Sabba Rizsmalmot – még mielőtt az a fájdalom és az emlékezet szent helyévé vált volna – a város legszebb műalkotásává varázsolta.

A Rizsmalmot 1913-ban hántolóüzemként alapították – itt bent dolgozták fel a rizst, mielőtt még embereket égettek volna benne. A nácik alatt eleinte fogolytáborként működött, a szeptember 8-a³ után elfogott olasz katonákat őrizték itt, majd rendőrségi fogolytáborra (*Polizeihaftlager*) alakították át. A Németországba és Lengyelországba deportálandó zsidókat itt válogatták szét. Végül partizánok és olasz, szlovén és horvát politikai foglyok valóságos megsemmisítő tábora lett.

A San Sabba krematóriumában mintegy négy-ötezer embert égettek el. Auschwitz kapacitásához képest keveset, de ahhoz épp eleget, hogy Olaszországban ez lett az egyetlen megsemmisítő tábor. A németek azért választották Triesztet, mert tudták, hogy számíthatnak erre a régióra, Venezia Giuliára, ahol a fasiszta eszmék és a faji törvények a legerősebben érvényesültek.

Trieszt először 1918-ban került Olaszországhoz, Isztriával és a hátszág nagy részével együtt. A szlovén és horvát közösségek tekintélyes jelenléte, az olasz és – ahogyan Mussolini mondta – az alloggott állampolgárok valódi, konkrét keveredése megnehezítette a természetes határ meghúzását. A húszéves fasiszta uralom alatt ez a „zűrzavar” sok olaszban egyfajta szlavofóbiát gerjesztett, így Olaszországnak ez a része fanatikusabb és fasisztább volt, mint az összes többi régió. Az olyan buzgó elemek csapatai, mint a Banda Collotti, éveken át edződtek a szlovén irredenták és partizánok elleni harcban, tehát készek voltak ügybuzgóan tevékenykedni a nácik kínzókamráiban. Nem szabad elfelejteni, hogy Jugoszlávia 1941. áprilisi német megszállása után az olasz határ Ljubljana (Szlovénia mostani fővárosa) fölött húzódott. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a fasiszta kormány erőszakos olaszosítási hadműveletében több ezer szlovén halt meg az ellenállás során. Nem azért mondom ezt, hogy mintegy kompenzációképpen igazoljam a rettenetes tragédiát – hangsúlyozva a rettenetést –, amit az utóbbi években túlságosan aljas módon ki is használtak a titói foibék⁴ miatt, hanem csak magyarázatképpen ahhoz, hogy a náciknak '43 végén miért nem volt semmi kétségük afelől, hogy melyik az a terület, ahol felépíthetik az olasz lágerüket. Megbízta egy trieszti céget azzal, hogy építsen egy szép kemencét, megtalálták a megfelelő vezért (Lotario Globocnikot, Treblinka kiváló, a sors egy másik rokonszenves coincidienciája szerint trieszti születésű SS-vezetőjét), és a tábor rövidesen magára is öltötte azt a hatékony, szerves, élő anyag elégetésére épülő jellegét, amit a Reich elvárt tőle.

Ez a hely olyannyira letisztult, hogy szinte már fáj a szemnek. Az építészek és a restaurátorok kiválasztása úgy zajlott, mint egyfajta áldás, mint egy varázslat.

³ 1943. szeptember 8-án Mussolinist megkerülve a Badoglio-kormány letette a fegyvert (A ford.).

⁴ A jugoszláv partizánok 1943 és 1945 között mintegy tízezer embert kínoztak és gyilkoltak meg Triesztben és az Isztrián. Legtöbbüket, körülbelül hat-hétezer embert a Karszt-fennsíkok természetes mélyedéseibe (foibe) löktek. Trieszt közelében, Basovizzában 1992-ben avatták emlékhellyé az ott található foibét, amit eredetileg szénbányászat céljából fúrtak a 20. század elején (A ford.).

Romano Boico így indokolta a tervét: „A menekülő nácik által félig lerombolt Rizsmalom olyan elhagyott volt, mint a környéke: arra gondoltam hát, hogy ez a totális elhagyatottság a szimbóluma lehetne, és a hely éppen ettől válna emlékművé. Ezért inkább az volt a célom, hogy elvegyek belőle és helyreállítsam, semmint hogy hozzáadjak valamit”. Valóban, Boico elvett és helyreállított. A romos épületeket lebontották, a helyszínt egy tizenegy méteres betonfallal vették körül, amely egymástól pár méterre lévő két párhuzamos falban végződik, ez képezi a bejáráshoz vezető szörnnyű folyosót, a borzalom által lecsupaszított, durva előszobát. Mindent a szabad ég alatt hagytak, „mint egy világi bazilikában”. Az udvaron, ahol az égetőkemence volt, most csak annak a nyoma van, és a füstelvezető cső útja, amelyet acéllemezekből építettek újra, így csak az acélról visszaverődő fény emlékeztet rá. És éppen ez a jelen lévő hiány az, ami zavarba ejtő. Ha ott volna a kemence, nem ugyanaz volna. A szelleme láthatatlanul és világosan jelenik meg a szemünk előtt, benne az összes emberrel, akit elnyelt. A kürtő oldalában egy masszív vasszobor áll, absztrakt formájában mégis könnyen felfedezhetők a lebegő, letisztult fekete színű füst körvonalai az IACP⁵ újonnan épült erődtémnyeinek hátterében.

Idefelé kétségek közepette jöttem, attól tartottam, hogy reggel az iskolai kirándulások forgatagában találom majd magam, ám az udvaron csak én járkálok és egy félénk iskolás csoport Gemonából. A gyerekek az idegenvezető mögött baktatnak, tudatos, szinte túlságosan gyászos arccal. Elgondolkodom, hogy ez a felelősségérzet vajon a tanáraik ügyességének köszönhető-e, vagy közösségük tragikus múltjának valamilyen kifürkészhetetlen következménye. Mintha ők is, csakúgy, mint az elvált szülők gyerekei, túl gyorsan kellett hogy felnőjenek. Mintha a földrengés, a romok és a kis friuli településük halottainak emléke a távoli, 1976. májusi este óta tovább élne, nem annyira sorscsapásként, mint inkább kollektív genetikai örökségként.⁶

Megvárom, míg mindannyian kimennek a halálkamrából, így egyedül lehetek benn. Nincsenek ablakok, a fény az ajtó alatt szűrődik be. A rabok feliratait a szövetséges csapatok látszólagos indok nélkül cementréteggel fedték be. Erre a tizenkét négyzetméterre zárták be az azonnal kivégzendő elítélteket, többnyire a portyázások alatt elfogott partizánokat, akiket pár órán belül kivégeztek. A Rizsmalom kis mérete miatt a munkára és a pihenésre kialakított helyek közvetlenül a kínzások és a kivégzések számára fenntartott helyiségek mellett voltak, úgyhogy a várható fenyegető vég elválaszthatatlan társként még az auschwitzinál is közelebb volt. A tanúk szinte folyamatos üvöltésről számoltak be, amely hangfüggőnként kísérte őket, miközben cipőtalpakat ragasztottak abban a helyiségben, amit ma Keresztek Termének hívnak. Nevét a csodálatos, kiugró gerendázata miatt kapta, ami az épület három emeletének eredeti elkülönülését jelöli, és amelyben akkoriban cipészműhely működött. Mellette található a Tizenhét Cella Terme, egyike azon kevés helyiségeknek, amelyek a menekülő nácik pusztító dühöngése mellett is sértetlenek maradtak.

⁵ Istituto Autonomo Case Popolari: bérkaszárnnyák építésének támogatására 1903-ban létrejött intézmény (A ford.).

⁶ 1976. május 6-án este 9 órakor 6,5-ös erősségű földrengés sújtotta Gemona városkáját (A ford.).

A gemonai diákok csendben hallgatják az idegvezetőt, a cellák fekete nyílása felé fordítják a fejüket, vigyázva, nehogy átlépjék a bejárható terület korlátját. Senki sem meri megtenni azt, ami számomra, alighogy beléptem, ellenállhatatlanul vonzónak tűnt.

Két méterszer két méterszer egy méter. A faajtó, amit naponta fél órára résnyire nyitottak ki. Két priccs van ott, amely a tér háromnegyedét foglalja el, és amely valójában állandó fekvő helyzetbe kényszerítette a rabokat. Átlépek a kordonon, bezárkózom a cellába, mély lélegzetvétellel reagálok a szívem lüktetésére. Érzem a nedvességet, a sötétséget. Legyőzöm az ösztöneimet, és lefekszem a priccsre, hátam a megkínzottak hátának helyén van most. Tízíg számolok, próbálok nem gondolni másra, csak a számok megbízható sorrendjére, majd kisurranok a fejemben gyulladó világosság örömeivel. A cella ajtajában – csak most veszem észre – egy őr áll és engem néz. Nem kiabál rám, nem szól semmit, úgy néz, mintha értené. Tovább járkálok a napon, ami újra kisütött, hogy megsimogasson, hogy átmelengessen. Átmegyek a múzeum termén, a Zoran Mušič-rajzokon, a gemonai társaságon, egyik lábamat teszem a másik után, egyszerűen csak élvezem a támaszkodás stabilitását és az abból kiinduló mozdulatot. Aki belépett ezekbe a cellákba, tudta, hogy nem fog sehová sem továbbmenni – sem Auschwitzba, sem Dachaubá –, tudta, hogy egy vaspörölyvel végeznek vele és a tűzbe dobják. Nehezen lehetett ezzel a tudással együtt élni, sok időnek kellett eltelnie, mielőtt valaki megszabadulhatott tőle. Voltak olyanok, akik hat hónapot töltöttek benn, a halál folytonos tudatával a szívükben. De én nem gondolok most erre, csak várom a pillanatot, hogy átjussak a szűk kijáraton, odaérjek a szeméttel és kutyaszarral körbevett óriási tölgyhöz, leüljek a kőfalra és hallgassak.

SZOKÁCS KINGA fordítása